

УДК314.15-057.87(477)»20»

НАСТАНОВИ ТА ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ ВНЗ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ЩОДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ

Х. В. Чернописька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
kristina.ilyk@gmail.com*

Присвячено аналізу настанов та практик студентів ВНЗ щодо інтелектуальної міграції. Визначено основні напрями руху, основні причини та мету виїзду за кордон. Досліджено, які заходи на рівні держави могли б регулювати процеси інтелектуальної міграції.

Ключові слова: міграція, інтелектуальна міграція, настанови, практики, студенти.

Постановка проблеми. В історії України дослідники виділяють 4–5 хвиль міграцій, які здебільшого були пов'язані з політичними причинами. Якщо говоримо про сьогоднішній день, то зараз «фактором виїзду за кордон є практично стовідсоткова різниця між економічними реаліями та соціальними запитами» [5, с. 57].

Великих втрат для економічного розвитку країни може завдавати й інтелектуальна міграція, під якою розуміємо відтік висококваліфікованих кадрів. Їхній від'їзд є очевидною втратою і для України як країни-донора, оскільки вона позбавляється інформаційно-інноваційного потенціалу та нових ідей, якими відповідно збагачуються інші країни-реципієнти. Набувають нових форм і кризові явища в науці, які призводять до міграції. Вагомою причиною інтелектуальної міграції в Україні є також і криза вітчизняної науки. Справа в тому, що вона розпочалася ще в радянські часи, коли закріпилася державна недооцінка інтелектуальної праці, та й загалом духовної сфери суспільного виробництва [7, с. 493]. Це, відповідно, веде до зниження інтелектуального потенціалу держави, і до науково-технологічного розриву між Україною і розвинутими країнами.

Особливу увагу до проблематики міграції студентів й «відтоку мізків» молодих спеціалістів спричинено актуальністю цієї проблеми саме на сучасному етапі періоду історії України й світу, коли ХХ століття було прийнято називати «епоєю міграції» [9]. Окрім того, в сучасному глобалізованому світі процеси обміну людським капіталом стають досить актуальним та поширеним явищем.

Ця тема є досить актуальною як через сьогоднішні економічні негаразди, так і через відсутність чіткої перспективи щодо покращення ситуації в майбутньому. Соціологічні дослідження вказують, що з року в рік відсоток студентів, які би хотіли виїхати за кордон, збільшується. За даними Західного наукового центру станом на 2010 рік частка студентів, які умовно схильні, але не мають такої можливості до міграції становить

41 %, вирішили емігрувати 3 % та 6,5 % планують тимчасову міграцію для заробітків. Тобто сумарно цей показник перевищує 50 % [6].

Україна як велика європейська держава потребує зміцнення своєї інтелектуальної еліти, без чого неможливий розвиток ані національної культури, ані нарощування науково-промислового потенціалу [3, с. 435]. Вивчення еміграційних настанов та практик сучасного студентства є актуальним на сьогодні, оскільки може стати передумовою подальшої інтелектуальної еміграції висококваліфікованих кадрів та спеціалістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з поданої теми. У своїй роботі спираємось також на певні напрацювання у межах зазначеної теми таких авторів як В. Ніколаєвський, Я. Петрова, В. Бідак, Х. Копистянська, З. Бараник, І. Романенко Н. Горожанкіна, О. Дайнеко, О. Голиков, І. Прибиткова, В. Макні.

Вивчаючи цю тематику, більшість науковців акцентують увагу на збереженні висококваліфікованих кадрів та збільшенні науково-технічного потенціалу. Також є потреба у ефективному збалансуванні міграційної політики з боку держави.

Метою статті є виявити особливості настанов та практик студентів ВНЗ щодо інтелектуальної міграції за наявних ресурсів щодо реалізації інтелектуального потенціалу в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. У процесах глобальної інтеграції Україна займає одне з перших місць у рейтингу країн-донорів з постачання як інтелектуальних, висококваліфікованих кадрів, так і некваліфікованих трудових мігрантів [1]. Україна ще володіє досить потужним науково-технічним кадровим потенціалом, проте внаслідок політичних, економічних та соціальних проблем вже втратила і продовжує втрачати своїх висококваліфікованих спеціалістів. Тим більше, сьогодні міграційна політика більшості розвинутих країн спрямована на приваблення інтелектуальних мігрантів.

У своїх роботах О. Грудзінський розглядає науково-технологічну співпрацю, її причини, переваги та бар'єри, звертає увагу на можливість міждержавної кооперації без «відтоку мізків». Натомість А. Кирчів, аналізуючи наслідки інтелектуальної міграції, розкриває цю проблему. На його думку, довготривалі стажування та контракти висококласних українських фахівців поступово можуть переростати у право на постійне проживання, а в окремих випадках і в отримання громадянства країни перебування [5, с. 61]. Відповідно, це позбавляє українське суспільство перспектив на науково-технічний прогрес.

Зниження інтелектуального рівня населення під впливом інтелектуальної міграції досліджує В. Ніколаєвський [7, с. 125]. Зокрема, йдеться про втрату пріоритетів науково-технічного розвитку та посилення відставання України від розвинених країн світу. Також автор інтерпретує інтелектуальну міграцію як безпосередню загрозу безпеці суспільства та перспективам його соціального й економічного розвитку [8].

О. Дайнеко та О. Голиков під еміграційними настроями розуміють сукупність орієнтацій та мотивів агента, що пов'язані з його бажанням виїзду за кордон з різною метою. Аналізуючи результати емпіричних досліджень¹, ці автори зазначають, що

¹ Соціологічне дослідження проводилось протягом 2008–2009 рр. кафедрою соціології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

близько третини сучасних студентів більшою мірою орієнтовані на виїзд за кордон для заробітку. А еміграція наукової, гуманітарної та інженерно-технічної інтелігенції з їхнього погляду, досягнувши на певному етапі критичної маси, може створити серйозні перешкоди для економічного, соціального, культурного, політичного відродження країни [3].

Просторова міграційна активність людей з вищою освітою та мотиви міграційної готовності оцінюються Н. Горожанкіною [2]. Автор робить спроби спрогнозувати втрати освітнього та інтелектуального потенціалу для регіональної складової ринку праці. На основі результатів соціологічного дослідження¹, Н. Горожанкіна стверджує, що феномен «циркуляції умів» підтримують 76,5 % респондентів проти 23,5 %, які бажають покинути країну назавжди. Цей показник свідчить про те, що більшість студентів вважають більш перспективними циклічні переміщення за кордон для навчання і подальшої роботи, а потім повернення на батьківщину і покращення професійної позиції за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном.

Досліджували міграційні наміри науково-педагогічних працівників, а також майбутніх фахівців, студентів-старшокурсників, В. Бідак, С. Цапок та Х. Копистянська. Автори наголошують на важливості у становленні інтелектуального потенціалу демографічної складової [6]. Формування останньої, своєю чергою, залежить від міграційної поведінки населення, яка в останні роки стає все інтенсивнішою. Аналізуючи соціологічне дослідження², вони наводять такі результати: альтернативу «нікуди не поїду», «упевнений, що краще, ніж на Україні, мені ніде не буде» обрало 32,0 %; «дуже хотів би виїхати, та не маю такої можливості» – 22,5 %; «поки що сумніваюся щодо виїзду» – 16,5 %; «уже остаточно вирішив, що емігрую до однієї із західних країн» – 2,5 %; «вирішив виїхати до однієї із країн СНД» – 0,5 %. Назагал, чисельність потенційних мігрантів складає 42 %.

А. Кизилів, В. Ніколаєвський та Я. Петрова, аналізуючи результати соціологічного дослідження³, наголошують на вищому міграційному навантаженні у прикордонних регіонах, ніж у внутрішніх [4, с. 57]. Основною метою їхньої дослідницької розвідки було виявити чисельність групи потенційних трудових мігрантів, в тому числі і потенційних студентів, які бажають вчитися у зарубіжних країнах. Згідно з даними цього соціологічного дослідження, кожен п'ятий респондент у Львівській області виявляв бажання виїхати за кордон на навчання. Це приблизно 20 % респондентів.

На запитання про країну, куди б саме хотіли поїхати, студенти Львівської області

¹ Соціологічне дослідження на локальному рівні проведено Н. Горожанкіною серед студентів старших курсів ВНЗ IV рівня акредитації в м. Дніпропетровську.

² Соціологічне дослідження спрямоване на вивчення міграційних намірів науково-педагогічних працівників та майбутніх фахівців (студентів-старшокурсників) було проведено 2010 року Західним науковим центром на базі ВНЗ III–IV рівнів акредитації у м. Львові.

³ Міжнародний дослідницький проект «Моделі міграції в нових європейських країнах» було проведено 2006 року дослідниками соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і Західноукраїнського фонду соціальних досліджень.

відповіли так: в Англію – 46 %, на другому місці США (13 %) та Німеччина (11 %) [4, с. 59]. В цьому опитуванні жодного разу респонденти не згадують таку країну, як Росія. Проте в рамках дослідження в м. Дніпропетровську саме Росія є країною-лідером, куди б хотіли емігрувати студенти (25 %) [2]. Таку відмінність можна пояснити географічним розміщенням міст, де проводилися опитування. Студенти Львівської області орієнтуються на Захід, а саме Європу та Америку; в той час, як студенти Дніпропетровська на Схід (Росія).

Щодо термінів поїздок за кордон, студенти Львівської області відповіли так: на декілька місяців – 61 %, на постійно – 22,5 %, на декілька тижнів 11,5 % [4]. Тобто бачимо, що на постійне перебування за кордоном наважується мало респондентів. Якщо у 2006 році таких студентів налічувалося 22,5 %, то у 2014 лише 8,1 %, що у 2,7 разів менше.

У 2001 році у Болгарії Університетом економіки було проведено анонімне опитування студентів 3–5 курсів приватних ВНЗ. Згідно з результатами цього дослідження менше половини – 43 % студентів проявили схильність до міграції [10]. Порівняно з Україною, це на 13 % більше.

Близько 34 % болгарських студентів хотіли би працювати чи вчитися за кордоном тільки упродовж деякого часу, але на постійне місце проживання повернутися до Болгарії [10]. В Україні студентів з такими намірами аж 58,8 %, тобто у 1,7 разів більше.

Цікаво, що серед болгарських студентів найбільшою популярністю користуються США, а на другому місці Німеччина та Англія, що є дуже схожим до ситуації в Україні. Аналогічною є ситуація з метою виїзду за кордон. І болгарські, і українські студенти надають перевагу навчанню за кордоном.

Щодо готовності респондентів до інтелектуальної міграції, то у рамках авторського дослідження¹ було виявлено, що 30,8 % студентів певною мірою виявляють готовність до цього; 19,1 % – поки що сумнівається виїхати, чи ні; 8,1 % – зовсім нічого про це не чули; 23,8 % – чули про це, але їм це нецікаво, а 17,5 % – нікуди не поїде, бо впевнені, що краще, ніж в Україні, їм ніде не буде. При цьому кореляції між готовністю до інтелектуальної міграції та статтю, курсом, факультетом, конфесійною приналежністю, населеним пунктом, матеріальним станом, місцем постійного проживання, типом родини, з якої походить респондент, не виявлено.

Щодо вибору країни, куди б хотіли емігрувати студенти, то найбільшою популярністю користуються США, друге місце розділили Польща та Англія, на третьому – Канада, далі йдуть Німеччина, Італія, Швейцарія, Іспанія, Норвегія, Франція, Японія, Грузія, Австрія, Корея. Поодинокі респонденти хотіли б емігрувати до Аргентини, Греції, Монако, Португалії, Туреччини, Чехії, Китаю, ФРН, Тунісу, Індії, Австралії та навіть о. Пасхи. Відповідно, за цими даними країни СНД не користуються великою популярністю серед студентів, які потрапили до вибірки. Тобто, за географічним напрямом більшість студентів бажає виїхати або до Європи, або до Північної Америки.

¹ Авторське соціологічне дослідження на тему: «Настанови та практики студентів ЛНУ імені Івана Франка щодо інтелектуальної міграції» було проведено в лютому–березні 2014 року; генеральна сукупність – студенти I–IV курсів Львівського національного університету імені Івана Франка, вибіркова сукупність – 400 респондентів, які були обрані за ознаками: курс та факультет.

Потік українських науковців до Америки стрімко зростає [1]. Це пояснюється тим, що політика США ґрунтується на принципі приваблення іноземного інтелектуального потенціалу, причому на державному рівні. Значна частина університетів Америки запрошують іноземних перспективних студентів на навчання, пропонують їм вигідні гранти та стипендії з подальшим працевлаштуванням, яке забезпечить високою заробітною платою і гідним рівнем життя.

Мета поїздки за кордон виглядає так (рис. 1):

Рис. 1. Мета поїздки за кордон

Можна відзначити, що найбільш актуальним для сучасної студентської молоді є питання якості їхньої освіти, що є цілком логічно, а саме їх приваблює можливість навчання за кордоном. Другу позицію займає не менш актуальна для них проблема працевлаштування. Причому, для чоловіків більш вагомим є працевлаштування, а для жінок навчання за кордоном.

Щодо причин, які спонукають їх надати перевагу навчанню за кордоном, то це: кращі умови працевлаштування – 11,9 %; можливість працевлаштування за фахом – 11,2 %; можливість отримання більш якісної освіти – 14,7 %; кращі умови для самовираження – 8,0 %; можливість самостійного вибору дисциплін – 6,1 %; отримання стипендії для навчання за кордоном – 6,1 %; індивідуальний підхід до кожного студента з боку викладацького персоналу – 6,1 %; можливість поєднання навчання та праці – 8,7 %; можливість культурного дозвілля – 4,8 %; забезпеченість кращою матеріально-технічною базою ВНЗ – 6,7 %; практична спрямованість навчальних курсів – 6,7 %; вищий рівень побутових умов – 8,0 %¹.

¹ Матеріали опитування студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, проведеного в лютому – березні 2014 року; генеральна сукупність – студенти I–IV курсів Львівського національного університету імені Івана Франка, вибіркова сукупність – 400 респондентів, які були обрані за ознаками: курс та факультет.

Щодо часу, на який студенти хотіли б виїхати за кордон, відсотки розподілилися так (рис. 2):

Рис. 2. Час, на який студенти хотіли б виїхати за кордон

Те, що виїзд за кордон планує більшість опитаних з періодичним поверненням в Україну є кращою тенденцією для економічного становища сучасної України, ніж незворотна міграція. Адже отриманий досвід студентами за кордоном може сприяти науково-технічному розвитку власної держави. Тим більше цей досвід може стати вагомим перевагою для студента при працевлаштуванні уже в межах України.

Назагал можна стверджувати, що обов'язковою умовою для рішучих намірів щодо інтелектуальної міграції має слугувати певна мотивація, поштовх, спонука тощо. Студенти чітко виділяють ті причини, через які вони надали б перевагу навчанню за кордоном. Відмінність тільки в очікуваннях: одні сподіваються отримати більш якісну освіту; інші скористатися можливістю працевлаштування за фахом після завершення ВУЗу; ще одні прагнуть отримувати більшу, ніж в Україні стипендію; окремі студенти очікують індивідуального підходу до них з боку викладацького складу тощо. Отже, бачимо, що кожен респондент мотивує причини своєї міграції. Причому можна припустити, що вигода для нього є вищою, ніж затрачені ресурси. Адже людина готується до поїздки, витрачає матеріальні, фінансові ресурси, певний період часу для оформлення документів, очікуючи конкретного результату. І цей результат для окремого студента складає певну цінність.

Висновки. Отже, як показують результати більшості емпіричних досліджень, інтелектуальні трудові ресурси виїжджають за кордон не тільки в пошуках вищої матеріальної винагороди за власну працю, а також у пошуках краще оснащених лабораторій, комфортніших побутових умов, гарантованості людських прав та свобод, більших можливостей для саморозвитку тощо.

На сьогодні науковці не можуть дійти єдиного висновку щодо наслідків міграції високоінтелектуальних ресурсів для країн-донорів [1]. Звичайно, відтік

висококваліфікованих спеціалістів негативно впливає на соціальний та економічний розвиток країни. Проте з іншого боку, мігранти, які повертаються на батьківщину використовують здобуті знання та досвід для науково-технічного покращення своєї країни.

Для реалізації ефективного функціонування міграційної політики як на державному, так і на міжнародному рівні має бути сформований ефективний механізм регулювання міграційними процесами, імміграційний контроль з урахуванням вимог національної безпеки і потреб національних економік у використанні іноземної робочої сили [1]. Отже, кінцевою метою такої політики має бути не зведення інтелектуальної міграції до мінімуму чи її припинення взагалі, що в умовах глобалізації неможливо, а впровадження такого механізму, який би сприяв поверненню мігрантів на батьківщину, тобто механізму перетворення безповоротної еміграції у тимчасову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бараник З. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження [Електронний ресурс] / З. Бараник, І. Романенко. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>.
2. Горожанкина Н. Международная интеллектуальная эмиграция из Днепропетровского региона (геосоциологический компонент) [Електронний ресурс] / Н. Горожанкина. – Режим доступу : http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/prj/prj_16/prj_16_06.pdf
3. Дайнеко О. Еміграційні настрої студентства України: вектори, мотиви, зв'язок з ідентичністю / О. Дейнеко, О. Голюков // Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 432–469.
4. Кизилов А. Особенности миграционных процессов в украинском пограничье (по результатам социологического исследования в Харьковской и Львовской областях) / А. Кизилов, В. Николаевский, Я. Петрова // Соціологічні дослідження сучасного українського суспільства: методологія, теорія, методи. Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. – Х. : Видавничий центр Харківського національного університету ім. Каразіна, 2006. – Т. 2. – С. 57–63.
5. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України / А. Кирчів // Українська трудова міграція в контексті змін сучасного світу : зб. наук. статей / за ред. Ігоря Маркова. – Львів : Манускрипт, 2005. – С. 57–66.
6. Копистянська Х. Дослідження зовнішньої міграційних установок інтелігенції в контексті розвитку інтелектуального потенціалу [Електронний ресурс] / Х. Копистянська, С. Цапок, В. Бідак. – Режим доступу : znc.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2010/p075/php.
7. Николаевский В. Современные тенденции интеллектуальной миграции в Украине / В. Николаевский // Соціологічні дослідження сучасного українського суспільства: методологія, теорія, методи. Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. – Х. : Видавничий центр Харківського національного університету ім. Каразіна, 2006. – Т. 2. – С. 492–496.
8. Николаевський В. Інтелектуальна міграція та соціальна безпека / В. Николаевський // Українська трудова міграція в контексті змін сучасного світу : зб. наук. статей за / ред. Ігоря Маркова. – Львів : Манускрипт, 2005. – С. 121–126.
9. Castles S. The Age of Migration : International Population Movements in the Modern World / S. Castles, M. J. Miller. – London, Macmillan, 1996. – 392 с.

10. *Valentina Makni*. Student migration potential: The case of Bulgaria [Electronic resource] / V. Makni. – University of Economics – Varna. – 2011. – Access mode : <http://www.nsi.bg/otrasal.phpotr=19>.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2015

Прийнята до друку 22.10.2015

GUIDELINES AND PRACTICES OF UNIVERSITY STUDENTS IN MODERN UKRAINE CONCERNING INTELLECTUAL MIGRATION

Ch. V. Chornopyska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
Kristina.ilyk@gmail.com*

Intellectual migration plays an extremely important role in the labour market. The main purpose of this article is the definition of the specificity of migration processes in the intellectual sphere, the determination of the causes and mechanisms of social, intellectual analysis of the factors of migration, the definition of intellectual migration trends in Ukraine. Abstract. The migration of high-skilled youth is a natural phenomenon in terms of globalization and brings considerable benefits to countries that own the intellectual capital of these workers. The main trends related to the international youth migration that can cause the further threat of the «brain drain» in Ukraine are explored, namely: labour migration and «brain waste», educational migration, migration for international scientific cooperation and professional training and «idea migration». Some policy measures that can encourage an effective process of «brain circulation» in Ukraine are proposed. The article analyzes the attitudes and practices of university students on intellectual migration; the main direction of the main reason and purpose of traveling abroad; research that measures at the state level could regulate the processes of intellectual migration.

Keywords: migration, intellectual migration, guidelines, practices, students.